

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНЫНЫҢ ДАМУ САТЫСЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ЖӘЙ-КҮЙІ

Құсайынова Арайлым Кенжеғалиқызы

arailym.kusainova.04@mail.ru

Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі және таңдаған спорт түрінен
жаттықтырушысы білім бағдарламасының 3 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қаласы, Қазақстан
Республикасы Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы, магистр - Қалдыбаева А.Ә.

Тоғызқұмалақ – тек қазақ халқының ойын-сауығы ғана емес, ол ұлттық мәдениетіміздің бір бөлігі болып табылады. Қазақстанның мәдени мұра тізіміне енгізілген бұл ойын елдің мәдени идентификациясын сақтауға және ұрпақтан ұрпаққа жеткізуге ықпал етеді. Ұлттық ойын ретінде ол тарихтың, мәдениеттің және салт-дәстүрлердің бөлігі ретінде бағаланады.

Тоғызқұмалақты сақтау және насихаттау жұмыстары қазірдің өзінде халықаралық деңгейде жүргізілуде. UNESCO-ның мәдени мұра тізіміне енгізу туралы бастамалар мен шаралар қабылдануда. Сонымен қатар, ұлттық ойындар мен спорттық ойындарды халықаралық көрмелерде, фестивальдарда және мәдени шараларда көрсету арқылы тоғызқұмалақтың танымалдылығын арттыру жұмыстары жүргізілуде.

Қазіргі таңда тоғызқұмалақтың насихатталуы мен танымал болуы медиа құралдары мен әлеуметтік желілер арқылы жүзеге асуда. Ойынның ережелері мен ерекшеліктері туралы онлайн платформаларда түрлі видеолар мен оқу материалдары таратылады, бұл жастар арасында ойынды танымал етуге мүмкіндік береді. Тоғызқұмалақ ойынының ережелерін қалыптастыру құпиясын ашу үшін біз қазақ халқының дүниетанымының, салт-дәстүрлерінің тарихына терең үңілуіміз керек. "Егер қазақтардың өмір сүруінің әртүрлі дәуірлеріне көз жүгіртсек, кез келген кезеңде халық үшін көшпелі өмірмен қалыптасқан дәстүрлер өзіндік рухани тағамға айналғанын байқауға болады. Халық қандай қуаныш пен қайғы-қасіретті бастан өткермеді, бұл дәстүрлер, әсем әуендер, әуезді өлеңдер мен шын жүректен шыққан әндер жұбанышқа айналды, рухты тыныштандырып, ойларды жарып, қуанышты оятып, қайғы-қасіретті сейілтті. Сондықтан қазақтардың дәстүрлі ойын-сауықтары мен ойындары экономикалық қатынастардың дамуымен байланысты болды, олардың негізі көшпелі мал шаруашылығы болды" [1. 27].

Әлеуметтік дамуға сәйкес, құмалақ ойындары халықтың әлеуметтік-саяси өміріндегі өзгерістерге сезімтал түрде жауап бере отырып дамыды. Яғни, дала балалары құмалақтардан ойын ойнай бастады. Басқаша айтқанда, бұл құмалақ ойындары тоғызқұмалақ ойынының алғашқы түрлерінің бірі болуы мүмкін. "Қой бағу" ойыны барысында әр құмалақ үшін балалар арасындағы даулар ата-аналарды қақтығыстарды азайту үшін белгілі бір ережелерді енгізу арқылы ойынды біршама қиындатуға итермеледі деп болжауға болады, олар сақталып, ойынның қалыптасуының ақпараттық негізіне айналды. Бұл құмалақ ойындары тоғызқұмалақ ойынының бір түрі болуы мүмкін. Ежелгі көшпенділер үшін өмір көшпелі мал шаруашылығына негізделген, сондықтан көшпенділердің өмірі үй жануарларына ерекше қатысты болды. Сондықтан, егер мал жақсы өссе, бұл пайда, ал егер ол ауырса, өлсе немесе жыртқыштардың олжасына айналса - шығын. Бұл ойын алғаш рет 1963 жылы Моңғолияның батысында, Баянолғай ауданында, қазақ ауылдарының бірінде табылды. Кейінірек ойын туралы

ақпаратты этнограф Әсия Попова интернетте баяндады. Өнер табиғи құбылыстарға еліктеуден пайда болды деген көптеген теориялар бар. Көшпелі халықтар өздерінің өмір салтына сәйкес тоғызқұмалақ ойынының ережелерін қалыптастырды. Кейінірек бестемше ойындары 5 шұңқырмен және 25 қиыршық таспен және 7 шұңқырмен және 49 қиыршық таспен коздату құрылды. 6 тесігі мен 54 құмалағы бар есенқорғұол ойыны да тоғызқұмалақ ойынының бір түрі болып табылады. Мүмкін, бұл ойындардың барлығы мал шаруашылығының қалыптасу дәуірінде пайда болған және тоғызқұмалақ бұл ойындардың күрделі нұсқасы болып табылады. Алайда, бестемше мен есенқоргоолда тұздық ережесі жоқ. Жүздік эпикалық кезеңде мал шаруашылығының қалыптасу кезеңінен өтпелі кезеңде пайда болды және ғұндардың дүниетанымымен тікелей байланысы бар деп ұсынуға болады.

Ойын құмалақтардан басталып, Уней туғұлы, Бестемше, Есенқорғұл, Қоздату қалаларында дамып, бүгінгі күнге дейін тоғызқұмалақ түрінде өмір сүрді. Үндістанда пайда болған, "шатранж" деген атпен арабтарға өткен және көптеген дәуірлерден өткен "чатуранга" қазіргі заманғы шахматқа айналды. Олардың арасындағы басты айырмашылық-шахмат ережелерін әзірлеуге Азия мен Еуропа өкілдері қатысты, ал тоғызқұмалақ ойын ережелерін жүйелеуді ежелгі көшпенділер мен олардың ұрпақтары тікелей жүргізді.

1948 жылы Алматы қаласында тоғызқұмалақтан алғашқы республикалық чемпионат өткізілді. Біріншілікке әр облыстың белгілі өкілдері қатысты. Бірінші чемпион Жамбылдан келген Шорман Өтегенов болды. Біріншілікті өткізу барысында ойын ережелерін түсіндіруде сәйкессіздіктер пайда болды. Кейбіреулер шексіз қиыршық тастарды алуға болады, ал басқалары тек біреуін алады деп мәлімдейді. Біреу козғалу кезінде шұңқырға бірде-бір қиыршық тасты қалдыруға болмайды деп мәлімдейді. Сайып келгенде, сәйкессіздіктерді жою және ойын ережелерін жүйелеу үшін топ құрылды, оның құрамына жазушы М. Өуезов, К.Қуанышбаев, Ш.Ибраев және басқа да мамандар. Осы топтың жұмысы нәтижесінде бүгінгі күнге дейін өзгермеген ережелер құрылды, олар республикалық және халықаралық біріншіліктерде қолданылады. Ережелерді түпкілікті бекіту әртүрлі дауларды тоқтатуға ықпал етті және ойынның маңыздылығын арттырды. 1949 жылы қайта өңделген ережелер, олар көптеген жағдайларда шахматпен байланысты болды. Осы уақытқа дейін ойын ережелерінің көптеген нұсқалары бір нұсқаға біріктірілді. Артық тасталды. Тоғызқұмалақ классикалық дизайнға ие болды. Интеллектуалды ойын бәсекеге қабілеттілікті одан да айқын көрсете бастады, есте сақтау қабілетін, тапқырлықты, тапқырлықты, есептеуді және комбинациялық ойлауды дамытуға ықпал етті. Сондықтан, қазіргі уақытта тоғызқұмалақ әрбір зиялы қауым үшін логикалық ойлау өнеріне айналды.

Тоғызқұмалақ - біздің ұлы ата-бабаларымыздан қалған зияткерлік ойын, қазақтар мен олардың ежелгі ата-бабалары-ғұндар мен ежелгі түріктердің жеке басының материалдық көрінісі. Дүниетанымдық ерекшеліктері, ойын ережелері мен нұсқалары зерттеушілер үшін түркі халықтарының рухани өмірі туралы баға жетпес этнографиялық дереккөзге айналды. Белгілі бір еңбектердің басылымының географиясына сәйкес зерттеулерді орыс, еуропалық, американдық және орта азиялықтарға жүйелеуге болады.

Белгілі бір тарихи немесе қоғамдық себептерге байланысты пайда болған әлемнің әр халқының кез-келген мәдени мұрасы мен өнер түрі-бұл белгілі бір әлеуметтік ортаның пайда болуы ғана емес, сонымен бірге ұрпақтан-ұрпаққа біздің күндерімізге жетіп, көптеген ғасырлар бойы адамзаттың әл-ауқатының өсуінің себептерінің бірі болып табылады. Алайда, бүгінгі күнге дейін бәрі бірдей өмір сүре бермейді, тек практикалық құндылығы мен өмірге деген

күштарлығы барлар ғана. Бұған халықтың мәдениеті мен өнерінің өшпес құбылысы- тоғызқұмалақ ойыны айқын мысал бола алады.

Көрнекті түрколог С.Аманжолов: "қазақ халқының ең көне мұраларының бірі - тоғызқұмалақ ойыны қашан пайда болғаны туралы нақты деректер жоқ. Бұл ойын қазақ және қырғыз халықтарында өте кең таралған. Қазақ халық ойындарының ішінде бұл ең қиын, бірақ ол ақыл-ойды жұмыс істеуге, санау қабілеті мен тапқырлықты дамытуға мәжбүр етеді". Зерттеуші Т. Сұлтанбеков: "тоғызқұмалақ шахмат пен дойбы сияқты тапқырлық пен бай қиялды талап етеді. Дегенмен, бұл ойын ерекше орын алады, басқа ойындармен салыстырғанда бұл әлдеқайда күрделі. Мұның басты себебі-бұл ойынды немесе оның жеке позицияларын, тақтаға қарамастан, дерексіз түрде ойлау өте қиын". Тоғызқұмалақтың оны басқа санау ойындарынан ерекшелендіретін ерекшелігі-нәтижеге арналған ойын, өйткені ондағы тең ойын өте сирек кездеседі.

Әлемдегі ең озық зияткерлік ойындармен бәсекелесуге қабілетті логикалық және рухани ойын. Бұл ойынның басты артықшылығы-адамның ойлау қабілетін дамыту және ақыл- ойды жетілдіру. Ойынның өзі түркі халықтарының өскелең ұрпақты тәрбиелеуге жауапкершілікпен қарайтындығының дәлелі. Жас ұрпақтың физикалық күштерінен басқа, біздің ата-бабаларымыз осы ойынды құрған жақсы дамыған ақыл болуы керек деп санаған.

Тоғызқұмалақ-бұл, ең алдымен, халықтың дүниетанымы, содан кейін ғана шығармашылық. Ғалымдар тоғызқұмалақты тек этнографиялық ерекшелік ретінде қарастырады, ал еуропалықтар тоғызқұмалаққа өзінің дәстүрлі ерекшеліктері бар ұлттық мұра және ақыл-ой шығармашылығы ретінде белгілі бір халыққа ғана тән әділ баға береді. Сонымен қатар, Түркия, Түрікменстан және Өзбекстанның кейбір аудандарында бірдей ұлттық ойындар ойнайтыны туралы деректер бар, олардың жалғыз айырмашылығы - бұл атау. Қырғыздарда тоғызқұмалақ "тоғызқорғұл", Жерорта теңізі жағалауындағы кейбір көшпелі халықтарда "тоғызташ" сияқты естіледі. Бұл фразда кейбір фонетикалық айырмашылықтарды қоспағанда, Бірінші бөлім өте ұқсас және түсінікті. Моңғол тіліндегі " Коргоол" "құмалақ" дегенді білдіреді, ал "таш" - тас дегенді білдіреді және сонымен бірге қозғалатын құралды білдіреді.

Тоғызқұмалақ - мыңжылдық тарихы бар өте ежелгі ойын, ал түркі халықтары мен тек түркі әлемінде ғана сақталған ерекшеліктердің ортақ тамыры бар екенін ескерсек, ойын бір атқа ие болды деген ой туындайды. Түркі тілдерінде әр сөздің тікелей мағынасымен қатар бейнелі де болады. Бүгінгі күнге дейін жарық көрген кейбір еңбектерде тоғызқұмалақ атауын материалдық, тұрмыстық деңгейде түсіндіру ойынның құндылығы мен барлық артықшылықтарын көрсетпейді. Ауызша өнердің күшін жақсы түсінген ата-бабаларымыз жас ұрпақтың парасатты және тәуелсіз болып өсуі үшін көп тер төкті. Шығармашылық түсініктің немесе логикалық ойлаудың нәтижесі болсын, ойынның атауына ерекше мән берілді. Ойынның атауы мен мағынасын толық түсіну үшін "тоғызқұмалақ" сөзін талдау қажет. "Тоғыздың" (тоғыз) саны - ежелгі түріктерде көп ұғым болған. Біздің ата-бабаларымыз бұл сан шексіздікті білдіреді деп сенген. "Тоғыз жолдың қиылысы" өрнегі тоғыз жолды білдірмейді, мұнда көптеген жолдар туралы айтылады. Басқа сөз тіркестерінде тоғыз саны дәл осындай мағынаға ие. Қой өсірушілер мен шопандарда пайда болған "құмалақ" сөзі ойынмен бірге таралып, ойын атауының айрықша ерекшелігіне айналды. Доптарды қолдана бастағанға дейін олар дөңдермен, сүйектермен немесе ұсақ тастармен ойнады. Жерорта теңізі жағалауындағы көшпелі ұлттар арасындағы ойынның атауы дәл ойнаған материалдан шыққан. Ал "коргол" сөзі қырғыз тілінде Қырғызстандағы ұзақ моңғол билігінің нәтижесі болды және

жергілікті тілдік ерекшелік болып табылады. Құмалақтың тағы бір артықшылығы - оның қабілеті, қозғалысқа бейімділігі. Сондықтан құмалақ-бұл, ең алдымен, қозғалыстың символы және ойын атауының мағынасын зерттей отырып, көшпелі халықтардың дүниетанымының ерекшеліктерін ескеруіміз керек екенін ұмытпауымыз керек. Егер осы тұрғыдан тоғызқұмалақты қарастыратын болсақ, онда оны 162 құмалақ барлық бағытта шексіз қозғалатын шексіз қозғалыс ойыны ретінде сипаттауға болады. Шын мәнінде, құмалақтардың барлық қозғалыстарын есте сақтау, талдау және жауап беру үшін бұл ойынды күшті логикасы бар, керемет жады бар, тапқыр және бай қиялға ие адам ойнай алады. Тоғызқұмалақ ойынын әдетте екі қарсылас жүргізеді. Әр тараптан адамдар тобы қатыса алады. Мұндай партиялар кеңес беру деп аталады.[2, 71 б]

Тоғызқұмалақ партиясы бірқатар қозғалыстардан тұрады. Бірінші айналымға құқығы жеребе арқылы анықталады. Тоғызқұмалақ ойынының мәні ойыншы өзінің барлық теориялық дағдыларын, психологиялық қасиеттерін, ақыл-ой қабілеттерін, шығармашылық қабілеттерін, қиялын, ойлау өткірлігін, тапқырлығын пайдаланып, өз қазанына 82 құмалақ жинап, сол арқылы қарсыласын жеңуге тырысады.

Тоғызқұмалақ ойынының негізгі ережелерін арнайы тақтада екі адам ойнайды. Ойын тақтасы 2 қазаннан, 18 отау-шұңқырдан тұрады, онда 162 құмалақ орналасқан. Ойынның басында әр ойыншыға бір қазан және 9 тесік тиесілі, олардың әрқайсысында 9 құмалақ бар, барлығы әр ойыншыға 81 құмалақ беріледі. Тақтаның тесіктерін нөмірлеу солдан оңға қарай басталады. Қарсыластардың әр саңылауына 1-ден 9-ға дейінгі реттік нөмір беріледі. Қазақ халқы әрбір отауға ерекше атау берген. 1 отау – Арт, 2 отау – Тектұрмас, 3 отау – Ат өтпес, 4 отау – Атсыратар, 5 отау – Бел, 6 отау – Белбасар, 7 отау – Қандықақпан, 8 отау – Көкмойын, 9 отау – Маңдай деп аталады. Ал ойыншының қазаны қарсы жақта орналасады.

Жаңадан келген адам бірінші кезекті бастағанда өзіне қажетті отаудан 9 құмалағын алып, біреуін сол отауда қалдырады, қалғанын солдан оңға қарай бір-бірден таратады. Құмырсқалар өз үйірлерінен көп болса, олар жау тобына айналады. Егер соңғы бастаушы банк қарсыластың банкіне соғылып, ондағы банктердің санын біркелкі етіп жасаса, онда сол банктегі барлық банкалар бастапқы банкке түседі. Ойын барысында ойыншы қарсы тараптың құмалақтарын ұта алса, бұл әрекет табысты немесе шабысты жүріс, ал соңғы құмалақ қарсыластың отауындағы құмалақтар санын тақ қылса немесе айналып келіп, өз отауына түссе жай немесе кезекті жүріс деп аталады. Ең бастысы, тоғызқұмалақта кемінде 82 құмалақ жинаған ойыншы жеңіске жеткен болып есептеледі.

Тоғызқұмалақ ойынының бір ерекшелігі – ойыншыларға тұздық ашу мүмкіндігінің берілуі. Мұның сыры неде? Ойын барысында отаулардағы құмалақтар саны азайып, кейбір отауларда 2 құмалақтан қалады. Осы сәтте ойыншы қарсыласының екі құмалағын үшеуге жеткізе алса, тұздық аша алады. Нәтижесінде 3 құмалақ ұтып алынып, оның орнына тұздықты білдіретін өзге түсті құмалақ отауға белгі ретінде қойылады. Одан кейінгі жүрістерде осы отауға түскен құмалақтардың барлығы тұздық иесінің қазанына түсіп, жеңіске жету мүмкіндігін арттырады. Алайда тараптарға 9 отаудан тұздық ашуға және қарсылас ашқан отаудың реттік нөмірінен, яғни аттас отаулардан екінші ойыншының тұздық ашуына рұқсат етілмейді. Ойыншы тұздық ашу мүмкіндігі бола тұра, өзге жүрістер жасауға толық құқылы болып табылады. Тоғызқұмалақ ойыны кезінде тараптардың бірі «атзира» жағдайына тап болуы мүмкін. Қазақтар «Атсырау» деген ұғымды жүйріктен шаршаған жылқыға айтады. Тоғызқұмалақ

ойынында бұл ұғым ақшасы таусылған, жүріс жасау мүмкіндігінен айырылған жағын білдіреді.

Өзге классикалық зияткерлік ойындарындағыдай тоғызқұмалақта да жазып ойнау тәртібі бар. Қазақстан Республикасы Тоғызқұмалақ спорты Федерациясы бекіткен ережеге сәйкес жазып ойнаудың қысқа және толық үлгілері пайдаланылады (Тоғызқұмалақ қағидасы мен ережесі, 2015: URL. Қысқа жазу үлгісінде а) жүрістердің реттік саны; ә) жүріс жасалатын отаудың нөмірі; б) соңғы құмалақ түскен отаудың нөмірі жазылады. Мысалы: 1. 56.

Толық жазу үлгісінде а) жүрілетін отаудың нөмірі; ә) отаудағы құмалақтар саны; б) соңғы құмалақ барып түскен отаудың нөмірі; в) ондағы құмалақтар саны көрсетіледі. Ойын барысында тұздық алынған жағдайда Х белгісі қойылады. Сонымен қатар жүрістердің пәрменін бағалау мақсатында да арнайы белгілер қарастырылған. Атап айтқанда, (:) табысты жүрісті, (-) жай жүрісті, леп белгісі (!) күшті жүрісті, сұрақ белгісі (?) қате жүрісті білдіреді. Мысалы:

1. 210:28

2. 76-37

3. 84:23x

4. 510:514!

Жазып ойнау әдісі ойыншыларға әрбір ойынды талдап, шеберліктерін шыңдауға, ал жарысты ұйымдастырушыларға ойынның қабылданған ережеге сәйкес әділ өтуін қадағалауға мүмкіндік береді.

Еліміз Тәуелсіздікке қол жеткізген кезден бастап ұлттық ойындарды жандандыруға көп көңіл бөліне бастады. Ойын ережесіне де бірқатар өзгерістер енгізілді. Егер 1990 жылға дейін елдегі біріншіліктер ерлер мен әйелдер арасында бірге өткізіліп келсе, 1991 жылдан бастап әйелдер арасында дербес чемпионаттар ұйымдастырылды.

Тоғызқұмалақ ойыны мектептерде, жоғары оқу орындарында кеңінен насихатталды. Бұл өз кезегінде ойынға қызығушылық танытқан адамдардың қатарының көбеюіне септігін тигізіп, халықаралық деңгейдегі жарыстарды ұйымдастыруға мүмкіндік берді. Осылайша 1997 жылы алғаш рет ҚР Президентінің жүлдесі үшін халықаралық жарыс ұйымдастырылды.

Тоғызқұмалақтың әлемдік деңгейде таралуы жаңа реформаларға жол ашты. Түрлі додаларда топ жарған спортшыларға «Халықаралық дәрежедегі спорт шебері» спорттық дәрежелері беріле бастады. Бұл дәрежені Қазақстанда алғаш рет ҚР жекелей чемпионатының 3 дүркін жеңімпаздары Базарбай Әзімжанов пен Айнұр Жақапбаева иеленді.

Тоғызқұмалақтың танымалдылығының артуына байланысты 2001 жылдан бастап ардагерлер, жасөспірімдер мен жастар арасындағы чемпионаттар өткізіліп келеді.

Ұлттық ойынның мән-маңызын арттыруда жеке спортшылардың рейтингін анықтау өте маңызды. 2006 жылы осы түйткілді мәселені шешу түбегейлі қолға алынды. Тоғызқұмалақ ойыншыларының жеке дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретін рейтинг парағы 1990 жылы халықаралық дәрежедегі спорт шебері Б.Әзімжановтың ұсынысымен енгізілгенімен, бұл жұмыс кейін жүйелі жолға қойылмаған болатын. Осылайша олқылықтардың орнын толтыруға мүмкіндік пайда болды.

2006 жылы Қазақстан елінің делегациясы алғаш рет Ұлыбританияда өткен зияткерлік ойындар олимпиадасына қатысып, тоғызқұмалақ ойынын таныстырды. Кейін 2008, 2009 жылдары тоғызқұмалақ ойыны Чехияда өткен зияткерлік ойындар олимпиадасы бағдарламасына еніп, жарысқа қатысушылар марапатталды.

Тоғызқұмалақ ойынының алыс және жақын шетелдерге тарала бастауы жаңа ұйымды ашуға деген қажеттіліктің пайда болғанын көрсетті. 2008 жылы Батыс Қазақстан облысында ҚР Президентінің жұлдесі үшін өткен жарыс барысында Халықаралық Тоғызқұмалақ Федерациясы құрылды. Оның құрамына Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Монғолия, Ресей, Қытай елдерінің өкілдері кірді.

Заман талабына сай 2008 жылы наурыз айында Қазақстан Республикасы Тоғызқұмалақ федерациясының www.9kumalak.com ресми сайты ашылды. Бүгінде аталмыш сайтта тоғызқұмалақ қағидасы мен ережесі, оқу-әдістемелік құралдар, спортшылар рейтингі және тағы да басқа пайдалы материалдар орналастырылған.

XXI ғасырда әлем бойынша дәстүрлі ойындардың онлайн нұсқалары кеңінен тарала бастады. 2009 жылғы 15 қыркүйекте Арти Сандлер (Канада), Ральф Геринг (Германия) және Серік Ақтаев (Қазақстан) тоғызқұмалақты онлайн жүйеде ойнауға мүмкіндік беретін бағдарламаны жасады. Осы кезден бастап күні бүгінге дейін www.iggamecenter.com сайтында тоғызқұмалақ ойынын ойнауға болады. Бір жылдан соң тоғызқұмалақтан спорт шеберлері Серік Ақтаев, Диана Кенина және бағдарламашы Ернар Шамбаев әлем жұртшылығына тұңғыш компьютер бағдарламасын ұсынды. Бағдарлама авторлары Чехияның Прага қаласында тоғызқұмалақтан компьютерлер бағдарламалары бойынша өткен I Әлем чемпионатында (2013 жыл) жеңімпаз ретінде танылды.

Ақыл-ойдың нағыз қайнар көзі саналатын тоғызқұмалақ ойынын әлемдік деңгейде насихаттау мақсатында халықаралық деңгейдегі жарыстар ұйымдастырыла бастады. 2010 жылы 1-7 қараша аралығында Астана қаласында тоғызқұмалақтан I Әлем чемпионаты ұйымдастырылып, оған 19 мемлекеттен 43 спортшы қатысты. Одан кейінгі кезеңде 2012 жылы 13-20 шілдеде Пардубицеде (Чехия), 2015 жылы 12-18 сәуірде Алматы қаласында (Қазақстан), 2017 жылы 3-8 қыркүйекте Астана қаласында (Қазақстан), 2019 жылы 26 сәуір-4 мамыр аралығында Анталия қаласында (Түркия), 2022 жылы 20-28 қараша Ақтөбе қаласында (Қазақстан) барлығы 6 Әлем чемпионаты оздырылды. Осы орайда 2017 жылы Қазақстанның елордасы Астана қаласында өткен IV Әлем чемпионатына дүниежүзінің АҚШ, Австрия, Ауғанстан, Антигуа және Барбуда, Өзбекстан, Ұлыбритания, Германия, Грузия, Үндістан, Камерун, Колумбия, Қазақстан, Қырғызстан, Қытай, Монғолия, Өзбекстан, Польша, Ресей, Сирия, Тәжікстан, Түркия, Түрікменстан, Украина, Чехия, Швейцария сияқты 25 елінен 70-тен астам спортшының қатысқандығын атап өткен жөн.

Тоғызқұмалақтың әлем бойынша қарқынды дамуы оның абыройын асқақтата түсті. 2020 жылы 17 желтоқсанда Париж қаласында халықаралық ЮНЕСКО ұйымының Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі үкіметаралық комитетінің мәжілісі өтіп, тоғызқұмалақ ойыны Адамзаттың материалдық емес мәдени мұраларының репрезентативтік тізіміне енгізілді (ҚР Сыртқы істер министрлігі, 2020:).

Бүгінде Халықаралық Тоғызқұмалақ Федерациясының бастамасымен Азия чемпионаты, Еуропа чемпионаты, Әлем және Еуропа кубогі секілді ауқымды жарыстар тұрақты түрде ұйымдастырылып келеді. Сонымен қатар Қырғызстан, Литва, Монғолия, Өзбекстан, Ресей, Чехия елдерінде Тоғызқұмалақ қауымдастықтары ашылып, дәстүрлі ойынды халық арасында насихаттау бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде.

Қорыта келе, жүргізілген ғылыми зерттеулер адамзаттың озық рухани мұрасы болып саналатын тоғызқұмалақ ойынының ерте заманда Қазақстан жерінде дүниеге келіп, бірнеше даму сатысын басынан өткергендігін көрсетіп отыр. Еліміздің әр өңірінен табылған археологиялық ескерткіштер қазақ халқының

үйде де, түзде де тоғызқұмалақ ойынын құмартып ойнағандығын дәлелдейді. Өз кезегінде музейлерде шоғырланған жәдігерлерден Абай Құнанбайұлы сияқты ұлы тұлғалардың да тоғызқұмалақ ойнап, оны халық арасында кеңінен насихаттағандығын байқаймыз.

Тарихи деректер кеңестік биліктің тоғызқұмалақ ойынын дамытуға бірден бел шешіп кіріспегендігін көрсетеді. Әйтсе де ұлттық ойыннан алғашқы чемпионаттың ұйымдастырылуы, Тоғызқұмалақ Федерациясының құрылуы осы Кеңес Одағы тұсында қолға алынғандығын атап өткен жөн.

Қазақ халқының ғасырлар бойы армандаған тәуелсіздігіне қол жеткізуі тоғызқұмалақ ойынының қарыштап дамуына мүмкіндік берді. Ұлттық ойынға қызығушылық танытушылардың қатары еселеп артып, республикалық, халықаралық жарыстар тұрақты түрде ұйымдастырыла бастады. Халықаралық Тоғызқұмалақ Федерациясы құрылып, шетелдерде бірнеше қауымдастықтар ашылды. Ең бастысы тоғызқұмалақ ЮНЕСКО ұйымының материалдық емес мәдени мұралар тізіміне еніп, адамзат ойлап тапқан озық ойын ретінде мойындалды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақшораев Ә., 1979. Тоғызқұмалақ. Алматы: Қазақстан. 204 б.
2. Ақшораев Ә., 2000. Тоғызқұмалақ даналығы. 226 б.
3. Ақшораев Ә., 2001. 60 сабақтық тоғызқұмалақ ойынының оқулығы. Тараз. 68 б.
4. Аманжолов С., 1936. Тоғызқұмалақ. Алматы. 81 б.
5. Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. А., «Қайнар», 1994. стр.27
6. Пантусов Н. Киргизская игра тогыз кумалак. Известия Общества археологий, историй и этнографий при Казанском университете, Казан, Россия, 1906.
7. Аманжолов С. Тоғызқұмалақ. А., 1936. На казахском языке. стр. 9